

KUR'AN'DAN HAREKETLE BİLGİ İMAN KAVRAMLARININ İLİŞKİSEL BAĞLAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa ÖZDEN

Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve İtikad İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı,
BARTIN/TÜRKİYE,

mozden@bartin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7031-5663>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 10/07/2023

Accepted / Kabul Tarihi: 26/11/2023

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1325485>

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzelili evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

Kur'an'dan Hareketle Bilgi İman Kavramlarının İlişkisel Bağlamı Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Bilgi-iman kavramları İslam kültür ve medeniyetinde üzerinde en çok durulan kavramların başında gelmektedir. Dinin inanç ilkelerinin belirlenmesinde kesinlik ifade etmeyen zannî bilgiye güvenilmeyip, kanıtlarla doğrulanmış kesin bilgiye ulaşma zorunluluğunun bulunması, bilgi üzerinde ehemmiyetle durulması sonucunu doğurmuştur. Kelam biliminde imanın tasdike bağlı oluşu, onun bilgi ile olan ilişkisini göstermektedir. Zira bilgi sahibi olmak ve temelde zihinsel süreçleri çalıştırarak iman etmek insanın en temel özelliğidir. Zihinsel süreçlerden geçerek gerçekleştiği için iman, psikolojik bir bağlılığın ötesinde bilgi temelli bir akletme sürecinin sonunda ortaya çıkar. İnsana kalemle yazmayı, isimleri, kelimeleri, hikmeti, kitabı öğreten Allah, insanın kendisine bağlılığının bilgi temelinde gerçekleşmesini arzu etmektedir. Bu çalışmada insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli değer ölçütlerinden olan bilgi-iman kavramlarının ilişkisel bağlamı: İman etmede bilginin işlevsel önemi nedir? Bilgi ile iman arasında bir zıtlık, uçurum var mıdır? Bu kavramlardan birine öncelik vermek gerekir mi? vb. sorulardan hareketle Kur'an merkeze alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kur'an, İman, Bilgi, Allah, İnsan.

An Evaluation on The Relational Context of The Conceptions of Knowledge Belief from The Qur'an

Abstract

The concepts of knowledge and faith are among the most emphasized concepts in Islamic culture and civilization. The fact that the presumptive knowledge, which does not express certainty, is not trusted in the determination of the belief principles of the religion, and the necessity to reach the definitive information confirmed by the evidence, has resulted in an emphasis on knowledge. In fact, the fact that belief depends on approval in theology shows its relationship with knowledge. Because having knowledge and believing by running mental processes are the most basic characteristics of human beings. Since it is realized through mental processes, faith emerges at the end of a knowledge-based reasoning process beyond a psychological commitment. Allah, who teaches man to write with a pen, names, words, wisdom and the book, desires that man's devotion to himself be realized on the basis of knowledge. In this study, what is the relational context of the concepts of knowledge-belief, which is one of the most important value criteria that distinguish human beings from other beings, and what is the functional importance of knowledge in believing? Is there a contrast or gap between knowledge and faith? Should one of these concepts be given priority? etc. Based on these questions, the relational context of these concepts will be evaluated by centered on the Qur'an.

Keywords: Theology, Qur'an, Faith, Knowledge, Allah, Human.

Giriş

Bilgi-iman ilişkisi epistemolojisinin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri olma özelliğini sürekli olarak muhafaza etmiştir. İnsanın düşünce tarihi tecrübesinde bilgi-iman ayrımını savunan ve bu iddiasını ispat etmeye, imanı bilgidan arındırmaya çalışanlar olduğu gibi, iman-bilgi ilişkisinin birlikteliğini iddia eden, hatta bilginin insanı imana yönlendirdiğini, başka bir deyimle imanın bilgiye dayandığını savunanlar da vardır.¹ Ayrıca her dinî inanışta imanın bilgiyle uzak veya yakın bir ilişki içinde olduğu herkesçe bilinen bir husustur. İnsan düşünce tarihinde, Allah'ın varlığına, birliğine iman etmenin makul nedenlere dayandığını ileri süren, onun aklî bir doğrulama olduğunu ifade eden oldukça farklı düşünce ekolleri mevcuttur. Bu fikrî birikim ve teemmül karşımıza hem bir bilgi zenginliği çıkarmakta hem de aynı zamanda iman etme olgusunun anlaşılmasını belli ölçüde güçleştirmektedir. Bu anlamda Allah'ın, Kur'an'da Hz. Âdemle melekleri ilimle denemesi,² Hz. Peygambere ilk hitabının oku emri olması,³ Rabbinin bilmesini emretmesi,⁴ âlimleri vahdaniyetine şahit göstermesi,⁵ Allah'tan ancak âlimlerin çekindiğini bildirmesi,⁶ bilenleri bilmeyenlere üstün tutması,⁷ bilgi sahibi olunmadan bir şeyin peşine düşülmemesini istemesi,⁸ bilgisizliğin sapkınlığa neden olduğunu beyan etmesi⁹ gibi buyrukların bilgiyle iman arasında çok sıkı bir ilişkinin mevcudiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar mahiyetleri farklı iki kavram olsa da ortak özellikleri olan insanî olgulardır. Tabiatıyla iman ve bilgi arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde kurulması, her şeyden önce bu iki insanî olgunun doğru anlaşılmasına bağlıdır. Çünkü bilgi ve iman insanın insan olmasını sağlayan en önemli değerlerden birisi olduğu söylenebilir. Zira iman, inançla başlayan ve bilgiyle devam eden sürecin “tasdik” ile karar verme noktasına ulaşmasıdır. Bu manasıyla iman, bir çeşit bilgi ve bir anlamda tecrübi bir olgu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda birer insan eylemi olan bu iki kavram, birbirini destekleyen, etkileyen, besleyen iki değer konumundadır. Zaten İmam Ebû Hanîfe (öl.150/767) ve Mâtürîdî (öl.333/944) geleneği “iman” ile “marifet” (bilgi) arasında organik bir bağ olduğunu kabul etmekle birlikte, imanın salt bilgi olmadığını söyleyerek bilgi-iman ayrımına dikkat çekmişlerdir. Fakat bu ayrım bilgiyi imandan tamamen soyutlamak manasına da gelmemektedir. Çünkü bu geleneğe göre bilgi ile iman arasındaki bağıntı, ilişki, yüzeysel, sıg, kaba bir ilişki değildir. Bu geleneğinin iman tanımında bilgi kavramı ile ilgili içerik zaten mevcuttur. Yani bu geleneğe göre “iman, kalp ile tasdiktir”¹⁰ demek, imanın tarifinde bilgiye yer vermek manasına gelmektedir. Çünkü “tasdik” epistemolojik bir kavram olup; “bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu kesin olarak belirtmeyi”¹¹ ifade eder. Bizzat iman bilgi değildir. Fakat tasdik bilgiye dayanır. İmanın tanımında temel unsur olarak yer alan «tasdik» imanın zihni yönünü, yani inanca ve bilgiye dayanan yönünü ifade ettiği gibi, onları aşan ve hakikatin samimi olarak benimsenip özümsemesini, gereğinin yapılmasını, teslimiyeti ve kabullenışı ifade eder.¹² Bu anlamda tasdik, ancak belli derecede bir bilgi ile gerçekleşebilir ve bilinmeyen bir şey tasdik edilemez. Yani hakkında hiçbir bilgi ve malumata sahip olmadığımız bir şeyi tasdik etmemiz söz konusu değildir. Tasdikin bilgiye dayanmaması, bir şeyin bilinmeden, cahilce kabullenilmesi manasına gelir ki, bu durum imanın mahiyetiyle çelişir. Çünkü imanın temel yapı taşı olan tasdik, bir çeşit bilgidir. Yani öncelikle tanıma ve bilmeyi, içselleştirmeyi, doğrulamayı ve ispat etmeyi gerçekleştirme kararlılığı manasına gelmektedir.¹³ Yine tasdik teriminin bilinen anlamları yanında, özellikle anlama ve idrak yeteneğine ilişkin muhtevasına yapılan vurgu, iman- bilgi ilişkisini belirleme ve temel iman önermelerinin bilişselliğini tayin etme açısından da önemlidir. Bu durum imanın daha başlangıçta bilgiye dayalı bir süreç olduğunu gösterir. Bu ilave anlamıyla birlikte artık iman, Allah'ın varlığını, ulûhiyetini ve

1 Bk. Hanefî Özcan, *Mâtürîdîde Bilgi Problemi* (İstanbul: İFAV. Yay., 1993), 141, vd.

2 Bk.el- Bakara 2 /32-33.

3 Bk. el- Alak 96/1.

4 Bk. Muhammed 47 /19.

5 Bk. Âl-i İmrân 3/18 ; ez-Zûhruf 43/86.

6 Bk.Fâtr 35/18.

7 Bk.ez-Zümer 39/9.

8 Bk.el- İsrâ 17 /36.

9 Bk. el-Enam 6/74.

10 Bk. Numân b. Sâbit b. Zütâ b. Mâh Ebu Hanîfe, Alim ve'l- Mûteallim, İmam'ı Azam'in Beş Eseri içinde orijinal Arapça metin, haz. ve çev. Mustafâ Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 18; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İstanbul: Çağrı Yay., ts.),373; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l- Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), I/ 29; Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Tabsirâtü'l-edille fi usulî'd-dîn*.thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), II/ 406; Ebu'l-Yusr, Muhammed b. Muhammed el- Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1994), 44.

11 Özcan, Maturidide Bilgi Problemi, s.141; Hanifî Özcan, *Epistemolojik Açından İman* (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2016), 85.

12 Bk. Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, 86.

13 Bk. Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, 85.

niteliklerini bilmek, güveni, teslimiyeti, sevgiyi, samimiyeti, kesinliği de kapsayan bir tasdiktir. Bu sebeple imanı bilgi ile özdeşleştiren düşünürler, bilginin tasdiki öncelediği kanaati taşırlar.¹⁴ Bu manada Kur'ân'da anlatılan imanın kognitif bir yanı olsa da imanın bilgi ile özdeşleştirebileceği anlamına gelmemelidir. İmanın duygusal bir kabul, onay yönünün, içeriğinin bulunduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Zira imanın temellendirilmesi aşamasında kendisinden söz edilen bilgi, nesnesine gidilebilen, doğrulanmış bir bilgide değildir. Eğer iman doğrulanmış bir bilgi olsa, iman olmaktan çıkar bilgi olurdu.¹⁵ Ayrıca Kelâm ilminde de imanın tasdike bağlı oluşu, onun bilgiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tasdikın geçerli olabilmesi için elimizde sahih bilgi ve kesin delillerin bulunması gerekmektedir. Zihinsel süreçleri çalıştırarak iman etmek insanın en temel özelliğidir. Zihinsel süreçlerden geçerek gerçekleştiği için iman, psikolojik bir bağlılığın ötesinde bilgi temelli bir akletme sürecinin sonunda ortaya çıkan bir değerdir. İnsana kalemlerle yazmayı,¹⁶ isimleri¹⁷ ve kelimeleri¹⁸ öğreten Allah, insanın kendisine bağlılığının bilgi temelinde gerçekleşmesini istemektedir. Zira Kur'ân'a göre: "Ancak bilgi sahipleri akledebilir."¹⁹ Bu manada Kur'ân, insana çevresinde neler olup bittiğini kavramaya, anlamaya, bilmeye yönelik sorular sorar. İnsandan da bu suallere makul cevap vermesini talep eder. Bu bağlamda gökyüzüne, denizlere, dağlara, ovalara, bulutlara, yağmura, canlılara, kısaca varoluşa dikkat çekerek onlar üzerinde taakkul, tedebbür ve akletmesini ister. İnsanı enfüsî ve afakî dünyasında tanık olduğu her çeşit âyet, üzerinde düşünmeye ve iman etme konusunda kararını öyle vermeye çağırda bulunur. Bu konuda Kur'ân'ın birçok âyetinin "düşünesiniz",²⁰ "akledesiniz"²¹ şeklinde bittiği hepimizin malumudur. Fakat Kur'ân'a rağmen, dinî değerler konusunda akli, bilgiyi devre dışı bırakan anlayışlar maalesef İslam kültür ve düşüncesini de esir alacak boyutlardadır. Kur'ân, psikolojik bağınazlıkla Allah'ı inkâr edenleri, Allah'ı bilmeye, O'nu tanımaya çağırırken, bilgiyi, bilgi elde etme vasıtaları olan duygu ve düşünme aktlarının hiçbirini atıl hale getirmeden Allah'ın varlığı, fiilleri, sıfatları üzerinde düşünmeye, fitrata uygun, doğru eylemde bulunmaya ve bilinçli bir teslimiyete davet eder. Dolayısıyla bilgisel dayanaktan yoksun bir iman anlayışını Kur'ân: "... evlerin en zayıfı olan örümcek evine..."²² benzetmektedir. Bu teşbihten hareketle imanı tamamen duygusal bir bağlılık olarak görmek veya dogmatik bir bağlanma hali olduğunu iddia etmek kanaatimizce isabetli bir yaklaşım değildir. Bu çalışmamızda takip ettiğimiz yöntem öncelikle bilgi-iman kavramlarının asıl (kök) manalarından ve sözlük anlamlarının tahlilinden hareketle bu kavramlar arasındaki bağıntıyı anlamaya, çözmeye ve tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken başta klasik Kur'ân tefsirlerine, kelâm kitaplarına, sözlüklere ve konuya ilişkin yazılmış güncel makale, kitap vb. yayınlara başvuruda bulunmakla birlikte spesifik anlamda Kur'ân merkeze alınarak bilgi-iman ilişkisi hakkında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalarda konu ya genel olarak ele alınmış ya da kişi örneğinden hareketle araştırma ve değerlendirmeler yapılmıştır. Dolayısıyla bizim çalışmamızı diğer araştırmalardan ayıran özellik veya orijinalliyi Kur'ân özelinde bilgi- iman ilişkisinin ele alınmıyor olması ve Kur'ân'ın bu konuya ilişkin amacının ve hedefinin tespit edilmeye çalışılmış olmasıdır. Bu kısa mülahazadan sonra çalışmamızın temel mihreri ve dayanağını teşkil eden Kur'ân'ın, bilgi ve iman ilişkisel bağlamına yönelik yaklaşımıyla asıl konumuza girmek istiyoruz.

1. Kur'ân'da Bilgi-İman İlişkisi

Kur'ân'a göre sahih imanın en temel unsuru Allah'ın varlığı ve birliğine iman etme hususudur. Yani Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu konuların en başında Allah'ın varlığı ve birliği konusu gelmektedir. Ancak bununla birlikte peygamberlik, ahiret, cennet, cehennem gibi gaybi konular anlam kazanmaktadır. Bu konularda Kur'ân'ın hedeflediği, oluşturmak istediği iman anlayışında bilginin katkısı, fonksiyonu nedir? Kur'ân'ın inşa etmek istediği imanla bilgi arasında bir ilişki mevcut mudur? Eğer mevcutsa bu ilişki ne tür bir ilişkidir? Veya bu iki kavram mahiyet itibarıyla tamamen birbirinden farklı, birbirini nefyeden kavramlar mıdır? Ya da mahiyet itibarıyla birbirinden farklı olmasına rağmen birbirine katkı veren, destekleyen, teyit eden olgular mıdır? Bu bağlamda Kur'ân'ın bilgiye yüklediği değer nedir? Bu sorular eşliğinde Kur'ân'ın bilgi-iman bağlamını âyetler temelinde ele alıp değerlendirmeye

14 Temel Yeşilyurt, "Bilgi Kuramı" *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 295.

15 Bk. İlhami Güler, *Sabit Şeriat Dinamik Din* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 1999), 40.

16 el-Alak 94/4.

17 el-Bakara 2/31.

18 el-Bakara 2/124.

19 el-Ankebut 29/43.

20 Bk. el-Bakara 2/73, 219; el-Hadîd 57/17.

21 Bk. el-Bakara 2/44,73,75,164, 242; Âl-i İmrân 3/65,118; el-Mâide5/100; el-En'âm 6/32,126; el-A'râf 7/169; el-Mü'minûn 23/80; el-Kasas 28/60; es-Sâffât 37/138.

22 el-Ankebut 29/41.

çalışacağız. Bilgi-iman ilişkisi konusunda Muhammed sûresinde Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şimdi şunu bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur...*”²³ Bu âyet bilgiyi emredip bütün dinlerde hakikate muhalifliği bırakmayı talep etmektedir.²⁴ Yine imanın en temel esası olan vahdaniyet ilkesinin bilinmesinin emredilmiş olması, tevhidin bilinmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bir şeyin bilinmesi, onun idrak edilmesi anlamına gelir. Bu emir Hz. Peygamber'in şahsında bütün insanlara, bilgiye ulaştıran her çeşit metodolojiyi kullanarak varlık ve var oluş üzerinde nazar ederek, gücü ölçüsünde tam manasıyla Allah'ı bilme, tanıma ve tevhidi bilince erişme sorumluluğunu yüklemektedir.²⁵ Aynı zamanda bu âyet, bireyin Müslüman olmasının temel esaslarından biri olan tevhidin kabul edilmesinde ilk prensibin bilgi olduğu mesajını vermektedir. Dolayısıyla insan fiili olan iman, bilgiden sonra gelmektedir. Çünkü iman kalp ile tasdiktir. Eğer iman bilgiden önce gelmiş olsa kişi bilmeden bir şeyin doğruluğunu nasıl tasdik edecektir. Zikri geçen âyette görüldüğü gibi Allah'ın varlığına, birliğine kesin bir şekilde inanmak için onun varlığını bilmek gerekmektedir. Zaten bilgi ile desteklenmeyen iman makbul bir iman olmayıp taklidi bir iman olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Süfyan b. Uyeyne'ye, ilmin önemi hakkında soru sorulunca: “Siz Allah'ın şu sözünü duymadınız mı?” dedi ve “*Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur...*”²⁶ âyetini okudu. Bu sözü edilen âyette Kur'an, Allah'ın varlığını, birliğini bilmeye çağırırken, bilgiyi, bilgi elde etme vasıtaları olan duygu ve düşünme aktlarının hiçbirini ihmal etmeden, içinde yaşanılan toplumun kontrolüne vermeden, Allah'ın varlığı, fiilleri, sıfatları üzerinde düşünmeye, fitrata uygun doğru eylemde bulunmaya ısrarla davet etmektedir. Dolayısıyla insanın yeryüzünde yaşamasının Allah'la ilişkili olarak bir deneme süreci olduğu düşüncesinden hareketle bu imtihan serüveninin başarılı olabilmesi için insan, yaşamının her safhasında bilgiye yer vermesi gerekir ki aksi bir durumda taklitten ve sapkınlıktan kendisini kurtarması mümkün olmayabilir. Bu âyette *عرف* değil de *علم* fiilinin kullanılmış olması da dikkate değer önemli bir husus olsa gerektir. Çünkü “ilim” küllileri ve bileşikleri “marifet” ise cüzileri ve basit şeyleri bilmektir.²⁷ Başka bir deyişle, “ilim” bir şeyin hakikatini bilmeyi ifade ettiği halde, “marifet” bir şeyin niteliğini bilmeyi anlatır.²⁸ Yani ilim, marifet kavramından daha kapsamlı bir kavramdır. İnsan bazen bir şeyi az veya çok tanıyabilir. Ancak onun gerçek bilgisine sahip olma imkânına erişemeyebilir. Oysa bilgi bir şeyi tam anlamıyla ya da hakikatiyle tanımayı gerektirmektedir.²⁹ Hz. Peygamber, Allah'tan başka ilah olmadığı hakikatini bildiği halde, âyette Allah'ın Hz. Peygamber'e Allah'ın vahdaniyetini bilmesini emir formatıyla söylemesi; Onun bu bilgisini sürdürmesi ve ümmetine de bunu aktarması gerektiğini hatırlattığı gibi, bilginin önemine de vurgu yapmaktadır.³⁰ Bu bağlamda meşhur Muhaddis Buhârî 'de (öl. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserinde “Söz ve Amelden Önce Bilgi” başlığı altında bir bölüm açarak zikrettiğimiz Muhammed Sûresi'nin 19. âyeti başta olmak üzere bilgi sahibi kişilerle ilgili birçok âyeti ve hadis rivayetini yazmış, buradan hareketle tevhide, Allah'ın varlığı ve birliğine ilişkin gerçeklerin bilinmesi gerektiğini açıklamıştır.³¹ Kur'an'da bilgi-iman ilişkisini gösteren işaretlerden birisi de şu âyettir: “*Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına şahittir. Bütün melekler ve adaletten ayrılmayan ilim sahipleri de ... şahittirler.*”³² Burada Allah, âlimleri İslam'ın en önemli prensiplerinden biri olan “Allah'ın vahdaniyetine” tanık göstererek, ilim ehlinin şahitliğini, kendisi ve meleklerin şahadetiyle birlikte ifade etmesi, bu âlimlerin Allah nezdindeki itibar ve şereflerine, adaleti gözetmelerine ve bu konunun ilimle ilişkili olduğuna atıfta bulunmaktadır.³³ Zemaşerî' de (öl.538/1144) bu hususta şöyle demektedir: “Allah'ın bu kadar yüceltiği, tazim ettiği vahdaniyet ve adaletine şahitlik etme konusunda kendisi ve meleklerle birlikte zikrettiği ehli ilimden maksat nedir? Dersen: Onlar Allah'ın vahdaniyetini ve adaletini burhânla kanıtlayan, “adalet ve tevhid âlimleridir derim.”³⁴ Bu âyette açıkça belirtildiği gibi Allah, bilinçli, şuurlu ve sahih bir iman ile bilgi arasında kopmaz bir bağ kurarak ilim ve ilim ehlinin Allah nezdindeki itibarına, üstünlüğüne özellikle işaret etmektedir.³⁵ Şirke bulaşmamış sahih bir imanın oluşmasında, gelişmesinde bilginin ehemmiyetine işaret eden, imanın bilgisel temeline vurgu yapan âyetlerden birisi de Zuhûrûf sûresinin 86. âyetidir. Allah bu âyet-

23 Muhammed 47/19.

24 Ebu'l Muzaffer İmâdüddîn el-İsferâyînî, *et-Tebşıra fi'd dîn*, thk. Ebu'l- Kemal Yusuf el-Hûti (Beyrut:1983),13.

25 Bk.Sa'düddîn Mes'ûd b.Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullah et-Teftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, thk. Abdurrahman Umeyr (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998),5/187 vd.; Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Lübâbü't- te'vil fi meani't- tenzil*, *Mecmuu't Tefasir* ile birlikte basım (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984),5/507.

26 Muhammed 47/19.

27 Mustafa, İbrahim, vd., *Mu'cemü'l- vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/624.

28 Hüseyin Atay, “Müslümanlarda Şüphencilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Ankara 1986), 4.

29 Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyin es- Sülemî, *Tefsîru's-sülemî*, thk. Seyyid İmran (Beyrut: 2001), 2/247.

30 Fahreddîn er- Râzî, *Mefâtihu'l-Gâyb* (Beyrut: 1990), 28/58.

31 Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el- *Câmiu's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), “İlim”10.

32 Âl-i İmrân 3/18.

33 Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî, *Besâi'ru zevi't- temyîz fi letâ'ifi'l- kitâbi'l- azîz* (Beyrut: ts.), 4/91.

34 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b.Muhammed ez-Zemaşerî; *Tefsîru'l- keşşâf* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife 2005),164.

35 Bk. Ebü'l- Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'an-i'l- Azîm* (Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1983), 1/353.

te:”Onların, Allah'ın dışında çağırdıkları şeylerin, şefaahat hakları yoktur. Ancak bilerek hakka şahadet edenler müstesna...” buyurmaktadır. Bu âyette şahitliğe konu olan “hak” tan maksat vahdaniyettir. İnsanın tevhide bir bilinçle, yakinî bir bilgi ve samimiyetle şahitlik yapması gerekmektedir.³⁶ Vahdaniyeti hakiki mahiyetiyle bilmeden, varlığı, varoluşu, insanın kendi yaratılış gayesini anlamlı kılmaması, sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine getirmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Allah'tan mal, mülk, makam istememiş, “...Ya Rabbi ilmimi arttır”³⁷ demiştir. Kur'an ise:”...Bilmiyorsanız, ilim ehlinden sorun”³⁸ ; “...İnsanlar arasında Allah'a ancak âlimler saygı duyar...”³⁹ mesajlarıyla bilgi-iman arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Yine Kur'an, tevhide şahitlik etmesinin yanında insandan iman ettiği Allah'ı bütün sıfatları ile bilmesini, tanınmasını da talep etmektedir. Bu manada körü körtüne, bilgisel temel ve dayanaktan yoksun kabulü doğru bulmadığını şöyle ifade eder: “...Sen, Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?”⁴⁰; “Yine bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır...”⁴¹; “...Biliniz ki Allah her şeyi işitir, bilir.”⁴² Örnek olarak verdiğimiz benzeri onlarca âyette⁴³ Allah bizatihi kendisi ve sıfatları hakkında insanı bilgilendirerek bu bilgiler ışığında bilerek, farkında olarak iman etmesini arzu etmektedir. Dikkat edilecek olursa, Kur'an'ın birçok âyetinde insandan nazar etmesi, düşünmesi, anlaması ve bu faaliyetlerin sonunda da ders ve ibret alması, Allah'a güvenmesi, dayanması, şükretmesi istenmektedir. Yani çevresinde olup biten kevnî olgu ve beşerî olaylara bakmasını ve onlar üzerinde düşünüp birtakım sonuçlara ulaşmasını, hayatının her alanında ilmi imkân ve kabiliyetlerini kullanması tavsiye edilmektedir. Bu manada Kur'an, Allah'ın varlığı, birliği konusunda akla hitap ederek kâinattaki düzene, intizama, yaslara dikkat çeker.⁴⁴ Böylece Allah, evrendeki tesânüdü gözler önüne sererek bunların düşünenler için ibret vesikaları olduğunu beyan eder. Evrendeki bu nizamdan hareketle Fârâbî (öl.339/950), İbn Sînâ (öl.428/1037), İbn Rüşd (öl.595/1198), Agüino'lu Aziz Thomas (öl.1274), William Paley (öl.1805) gibi filozoflar kâinattaki bu uyuma, ahenge dikkat çekerek Allah'ın varlığı ve sıfatlarına delil getirirler.⁴⁵ Gazzâlî' de (öl.505/1111) eserlerinde, evrendeki bu düzene dikkat çekerek insanın azaları nasıl bir tertip, intizam ve tenasüp içinde birbiriyle uyumlu, birbirine bağlıysa âlem de öyledir. O tek bir şahıs gibidir. Her şeyi yerli yerindedir yorumunda bulunmaktadır.⁴⁶

Yine Kur'an'da çokça kullanılan anahtar kavramlardan birisi de “âyet” tir. Âyet:”apaçık alamet” demektir.⁴⁷ Bu anlamdan hareketle bütün kâinat Allah'ı gösteren âyetler topluluğudur. Kur'an'da, yeryüzünün canlanması, insanın faydalandığı meyve ve sebzelerin Allah'ın lütfuyla yetişmesi, gece ve gündüzün peş peşe gelmesi, güneş ve ayın kendi yörüngelerinde hareket etmesi,⁴⁸ insanın ektiğine- biçtiğine vurgu yapılması,⁴⁹ zevcelerın yaratılmış olması, eşler arasında bir sevgi, muhabbet ve merhametin oluşması,⁵⁰ dillerin, renklerin farklılığı,⁵¹ rüzgarların gönderilmesi,⁵² gemilerin denizde gitmesi,⁵³ semanın ve arzın yaratılması⁵⁴ Allah'ın âyetleri olarak zikredilir. Kur'an'ın cümlelerine de âyet denilmesi dikkate değer bir husustur. Böylece Allah hem kevnî hem de sözlü vahyi olan âyetlerini bilenlere,⁵⁵ akledenlere,⁵⁶ tefekkür, tezekkür, tedebbür, taakkul, tafakkuh edenlere göstererek, onların varoluşlarındaki şifreleri,

36 Bk. Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed en-Nesefî, *Medârikü'l-tenzil ve hakaiku't-te'vil, Mecmuu'l-Tefasir* ile birlikte basım (İstanbul: Çağrı Yayınları 1984) 5/445; Zemahşerî, *Tefsiru'l-keşşâf*, 997; Ebü Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü'l-tenzil ve esrârü'l-te'vil, Mecmuut Tefasir* ile birlikte basım (İstanbul: Çağrı Yayınları 1983), 5/445.

37 Tâhâ 20/114.

38 En-Nahl 16/43.

39 Fâtır 35/28.

40 el-Bakara 2/106.

41 el-Bakara 2/107.

42 el-Bakara 2/244.

43 Bk. el-Mâide 5/98; el-Enfâl 8/24.

44 Bk. el-Mülk 67/ 1-4; er- Ra'd 13/ 1-3.

45 Mehmet Aydın, *Din Felsefi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası Yay.,1990), 54-57.

46 Aydın, *Din Felsefesi*,55.

47 Râgıb el- İsfehânî, *Müfredâtü el-fazî'l- Kur'an*, thk. Saffân Adnan Dâvûdî (Beyrut: Dârü's-Şâmiyye 1997), 101-102.

48 Bk. Yâsin 36/ 33-40.

49 Bk. el- Vâkıa 56 /63.

50 er-Rûm 30/21.

51 er-Rûm 30/22.

52 er-Rûm 30/46.

53 Lokmân 31/31.

54 er-Rûm 30/22,25; El-Şura, 43/29.

55 el-En'am 6/97; El-Arâf 7/32.

56 er-Ra'd 13/4;en-Nahl 16/12; er-Rum 30/21.

sembolleri doğru çözümlemesini istemektedir.⁵⁷ Bu anlamda Kur'an'ın en önemli özelliklerinden birisi de insanların varlığa bakmalarını isteyerek tefekküre davet etmesidir. Bu konu Gâşiye sûresinde şöyle ifade edilir: “*Onlar bakmazlar mı o devenin nasıl yaratıldığına? Gökyüzünün nasıl yükseltildiğine? Dağların nasıl dikildiğine? Yeryüzünün nasıl yayılıp döşendiğine*”⁵⁸ âyetlerde “bakmıyorlar mı?” fiili kullanılmıştır. Bu bakış alelade, sıradan bir bakış değildir. Varlığa bakış onun perde arkasını etraflıca düşünmektir.⁵⁹ Dolayısıyla Kur'an sadece varlığı ve varoluşu düşünmeye davet etmez. O, aynı zamanda varlığa, varoluşa nazar etmeyi, görmeyi, duymayı, hissetmeyi, değerlendirmeyi yani bilgi vasıtalarını kullanmayı tavsiye eder. Bu ameliyeyi de kendisine hikmet lütfedilen, akıl-ı selim ve vicdanı temiz kalanların idrak edebileceği uyarısında bulunur.⁶⁰ Allah kendi varlığına inanmayı, sadece bilgisel bir temele dayanmamış, evren, insan, tarih ve çevre bilgisiyle akli kullanmayı kendisine iman etmenin yolu olarak belirtmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın iman anlayışı sadece duygusal bir kabul, bağlantı değil, bilgisel temel ve içeriği de bulunan bir doğrulamadır. Allah yine kendi birliğini ifade ederken konuyu tartışmaya açarak, kendi vahdaniyetine⁶¹ inanmanın bilgisel temelini şöyle ortaya koyar: «*Eğer yer ve gökte, Allah'tan başka ilahlar olsaydı, onların ikisi de fesada uğramış gitmişti...*»⁶² Bu âyette Allah, insanları akletmeye, düşünmeye sevk ederek kendi vahdaniyetine inanmayı bilgisel ve makul bir temele oturtmaktadır. İmanın bilgiyle desteklenmesi, aklen izah edilebilir olması o imanın sağlamlığının bir göstergesidir. Allah'ın varlığı ve birliğinden sonraki en önemli inanç esaslarından birisi de peygamberlere imandır. Peygamberlerin peygamberliğini ispat etmesi için de kuvvetli bir delile ihtiyacı vardır. Bu delil insanları aciz bırakacak bir mucizedir. Hz. Hz. Muhammed'in en önemli mucizesi Kur'an'dır. Kur'an ve Hz. Muhammed birbirinin delilleri olmaktadır. Allah bu konudaki imanı da bilgisel bir temele, delile dayandırmaktadır. Kur'an, şiirin, belîğ söz söylemenin zirvede olduğu bir toplumda okuma, yazma bilmeyen ümmî bir peygambere nazil olmuştur. Allah, Hz. Peygamber'in ümmî oluşuna işaretle: “*Sen bundan evvel hiçbir kitap okumuyordun, elinle de yazmıyordun. Eğer öyle olsaydı, o zaman batıl söyleyenler elbette şüphelenirlerdi*”⁶³ beyanında bulunmaktadır. Sözü edilen âyette okuma-yazma bilmeyen birinin, şairlerin şiirlerinin çok üstünde ne şiire ne nesre benzeyen özellikte bir eser ortaya koyması imkânsız olan bir şeydir. Âyetlerde açıklandığı üzere Hz. Peygamber, eğer okuma-yazma bilmiş olsaydı, bu durum batıla uyanları kuşkuya düşürürdü. Hz. Peygamber'in bu vasfı Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğinin en büyük delillerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmemesinin yanında, Kur'an'ın kendisinin ilahiliği söz konusu edildiğinde bütün karşıtlarına meydan okuması, üzerinde dikkatlice düşünmeyi gerektirecek niteliktedir. Bu hususta Allah birçok âyette insanlardan eğer şüphede iseler, Kur'an'da kine benzer bir sûre veya on sûre veyahut da Kur'an-ın benzerini getirmelerini ister. Bunu hiçbir zaman asla yapamayacaklarını da açıkça belirtir.⁶⁴ Bu meydan okumaya on dört asırdır, karşılık verebilen çıkmış değildir. Söz konusu âyetlerden de anlaşılacağı üzere ümmî bir peygamberin, böyle bir kitapla gelmiş olması, kişiyi iman etmeye sevk edecek en kat'i delillerdendir. İman esaslarından birisi de gayba imandır. Bu hususu Allah, Bakara Sûresinin 3 ve 4. âyetlerinde muttakilerin gayba, ahirete iman ettiklerini açıklamaktadır. Gayba inanmanın zorluğu, onun bizim bilgi alanımızın dışında olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten gayb kelimesinin sözlük anlamı da “İnsan hislerinden uzak, insan bilgisinin ötesinde olandır.”⁶⁵ İman açısından gayb denilince akla gelen, ahiret âlemi, öldükten sonra dirilmek, cennet-cehennem gibi konulardır. İnsanı en çok düşündüren, meşgul eden hususlardan birisi de hiç şüphesiz öldükten sonra dirilme hadisesidir. Bu durumu Allah, Hz. İbrahim örneği üzerinden hareketle şöyle anlatmaktadır: “*Bir zamanlar İbrahim, 'Ey Rabbim! Ölülerini nasıl dirilteceğini bana göster demişti' Allah'ta o'na, 'yoksa inanmadın mı?' deyince, 'O'da hayır inandım, fakat kalbimin iyice yatışmasını görmek istedim dedi'. Bunun üzerine Allah, öyleyse dört kuş yakala. Onları kendine alıştır, sonra her dağ başına onlardan birer parça dağıt, sonra da onları çağır, sana koşma gelecekler. Bil ki Allah gerçekten çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁶⁶ Aslında Hz. İbrahim, öldükten sonra dirilmeye iman etmekteydi. Fakat O'nun bu imanını ilme'l-yakîn derecesindeydi. Hz. İbrahim, Gaybın mutlak sahibi olan Allah'tan bizzat sorarak bu konudaki bilgisini hakka'l-yakîn derecesine yükselterek iman ile bilgiyi bütünleştirmiştir. Böylece duygusal bağlılığını hem kalbini hem aklını mutmain edecek noktaya getirmiştir. Yine bu bağlamda Allah, öldükten sonra dirilişin olabilirliğine ilişkin örnekleri içinde yaşadığımız evrenden vererek insanın düşünmesini, mutmain olmasını istemektedir: “*Yeryüzünü boynu büyük husu halinde görmek de O'nun âyetlerinden-*

57 Âl-i İmrân 30/19; el-Enâm, 6/98;en-Nahl 16/67;ez-Zâriyât 51/49.

58 el-Gâşiye 88/17-20.

59 İsfehâni, *Müfredât*,812.

60 Bk. el-Bakara 2/269; er-Ra'd 13/19; eş-Şuarâ 26/89; es-Sâffât 37/84 vb.

61 Bk. el-İhlâs 112/2-4.

62 el-Enbiyâ 21/22. Ayrıca bk. el-İsrâ 17/42.

63 el-Ankebût 29/48.

64 Bk.el-Bakara 2/23;Yûnus, 10/38;Hüd 11/13;el-İsrâ 17/88.

65 İsfehâni, *Müfredât*, 612.

66 el-Bakara 2/260.

dir. Üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçer ve kabarı: Şüphesiz ki ona hayat veren Allah elbette ölüleri de dirilticidir. Doğrusu Allah, her şeye güç yetirir.”⁶⁷ Bu âyette kıyaslı bir akıl yürütme söz konusu edilmektedir. Allah kâinatın ölü gibi bir haldeyken su ile onun canlanışını misal vermektedir. Bu diriliş ile insanın dirilişi arasında paralellik kurularak böylece birinciye kadir olan elbette ikinciye de kadirdir hükmünün makullüğü kendiliğinden anlaşıl-
mış olmaktadır. Yine aynı anlamda Allah: “Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratamayalım) ...? “68; “Yaratılışını unutarak bize bir misal getirdi. Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş? dedi. De ki, onları ilk defa yaratan diriltecek...”⁶⁹ Kur'an'da cennet, ceennem, dünyevi varlıkların sembolleri ile tasvir edilir. Cennet nehirlerin aktığı bir yerdir.⁷⁰ Ceennem ise ateştir.⁷¹ Âyetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'an'ın hedeflediği, idealize ettiği iman, körü körüne, bilgisel içerikten yoksun bir iman değildir. Aksine bilerek, düşünerek, tefekkür ederek oluşan, bilgi ve delile dayanan imandır. Yani bir başka deyişle, inanma aktını anlama aktına bağlayan bir inanıştır.⁷² Kur'an'ın bu makul iman anlayışından dolayı hiçbir Müslüman, Hristiyanlıkta olduğu gibi akklı, ilmi fideizme kurban eden, imanı dogmatikleştiren, Kant'ın söylemiyle: «İnanca yer bulmak için bilgiyi (aklı) inkâr ettim.»⁷³; veya “Saçma olduğu için iman ediyorum.”⁷⁴ Ya da diğer bir ifadeyle “İman, şartsız bağımlılığın hissedilmesidir.”⁷⁵ Şeklinde bir söz söyleme gereğini hissetmez. Dolayısıyla Hristiyan anlayışına göre iman etmek, insanın aklına yatmaya yatmaya kendisini bir uçurumun karanlığına bırakmasıdır.⁷⁶ Hâlbuki Kur'an, iman etmeyi, bir beyyineye, hüccete, basirete, akla, marifete, irade ve muhabbete dayandırmakta ve bu eylemin makul bir faaliyet olduğunu açıklamaktadır.⁷⁷ Kur'an bu yüzden imanı sürekli bir biçimde hüccet⁷⁸ ve beyyine⁷⁹ üzerine oturtmaya çalışır. Bu hususta Allah: “... Ölen açık bir beyyine ile helak olsun, yaşayan da açık bir beyyine ile yaşasın...”⁸⁰ buyurmaktadır. Kur'an, düşünme aktını ön plana çıkararak burhana, hüccete, kesin kanıtı dayalı olarak tartışma ve konuşma metodu geliştirerek iman konusunda her türlü dogmatik yaklaşımı, kabul ve teslimiyeti reddeder. Hüccete, beyyineye, kat'i delile dayalı olarak yaşamak, hayata anlam katmak, Kur'an'ın en temel prensiplerinden biridir. Kur'an'ın inşa etmek istediği iman anlayışı konusunda öne çıkardığı diğer bir kavram da “basiret”⁸¹ kavramıdır. Bunu Kur'an: “De ki işte benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar basiret üzere Allah'a davet ediyoruz...”⁸² şeklinde ifade etmektedir. Bu âyette geçen “Benim yolum budur” cümlesini bazı müfessirler: “İmana ve tevhide davet yolu olan bu yol benim yolumdur. Bende, bana uyanlarda basiret üzere Allah'a davet ediyoruz” biçiminde anlam vermişler.⁸³ Kur'an, imanı gayb alanı olarak belirtmekle birlikte, insanın evren ve varoluş üzerine analitik ve doğru çıkarımlar yaparak, Allah ve ahiret günü olmak üzere bütün iman edilecek konulara inanmanın doğru, küfrün yanlış olduğu düşüncesine ulaşabileceğini kabul eden bir yöntemi benimser. Kur'an-ın takip ettiği bu üslubu benimsemeyen insanlar ya heva ve heveslerini ilah edindirler ya da geçmişe, atalarına cahilce bağlanırlar veyahut da kendi menfaat ve çıkarlarının esiri haline gelirler. Bu yüzden de akıllarını kullanmazlar, anlama, akletme kabiliyetlerini körelterek psikolojik bir bağımlılıkla dogmatik bir tutum içine girerler. Bundan daha da kötüsü öyle bir hale gelirler ki rasyonel tutum ve davranışların irrasyonel olduğuna hükmederler.⁸⁴ Bu manada Kur'an, bilgi kaynaklarının, duyguların kontrolüne girmesini “hevaya uyma”⁸⁵ ola-

67 Fussilet 41/39.

68 Kâf 50/15.

69 Yâsin 36/78,79.

70 el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân, 3/15,136,195,198.

71 en-Nisâ 4/55; et-Tevbe, 9/81,109.

72 Bk. el-Enfâl8/42;Yûnus 10/100;Yûsuf 12/108;el-İsrâ 17/36;ez-Zümer39/9,41.

73 Mehmet S. Aydın, İslam'ın Evrenselliği (İstanbul: Ufuk kitapları, 2000), 105; Aydın, *Din Felsefi*, 16.

74 Aydın, *Din Felsefi*,18.

75 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ı Anlamaya Doğru* (İstanbul: Yeni Boyut Yay.,1995),81.

76 Mehmet Aydın, *İçeride Kritik Bakış* (İstanbul: İyi Adam Yay. 2000), 131-132.

77 Bk.el-İsrâ17/36; ez-Zümer,39/9; Yûnus10/100; el-Bakara 2/171; el-Enfâl 8/22; en-Nisâ 4/82; el-Ankebût 29/43 vb.

78 Hüccet: tartışılan veya amaçlanan şeyi apaçık ortaya koyan tanık, kanıt ve gösterge demektir. Bk. İsfahânî, *Müfredât*, 219.

79 Beyyine: Aklı ve elde edilen açık akli delil, kanıt, şahit, tanık, burhan manasına gelmektedir. Bk. İsfahânî, *Müfredât*, 157; Ayrıca bk. Hüd 11/18; el-Enfâl 8/42; er-Rûm 30/9.

80 el-Enfâl, 9/42.

81 Basiret: Açık, kesin delil, ilmi yakın, yakini bir marifetle, sezisile, hak ve batılın kendisi ile bilinen şey, ilahi nurla aydınlanmış bir kalple, akli nazarla eşyanın zahir ve batınını bilme, sezme, kalple görme, bilme ve idrak etme anlamlarına gelen bir kavramdır. Seyyid Şerif el-Cür-cânî. *Kitâbü't-Ta'rifât* (Tahran:1308), 30; İsfahânî, *Müfredât*, 128; Zemahşerî, *Tefsîrü'l-keşşâf*, 532.

82 Yûsuf, 12/108.

83 Bk. Zemahşerî, *Tefsîrü'l-keşşâf*, 532; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/461; Râzî, *Mefâtihu'l-gâyb*,18:229.

84 Aydın, İslam'ın Evrenselliği, 110.

85 Heva:”Bedenin kendisine zevk, haz ve lezzet veren şeye yönelmesi, arzu etmesidir.” Bk. İsfahânî, *Müfredât*, 849; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdir 1990),15/372.

rak nitelendirir ve bu durumu şöyle açıklamaktadır: «*Kendi arzusunu ilâh edinene gördün mü?*»⁸⁶ Dolayısıyla Kur'ân, hevaya uymayı, akıl ve vahiyle elde edilen doğru bilginin karşıtı anlamında kullanarak bu konuda Hz. Peygamberi şöyle uarmaktadır: «...*Sana gelen ilim 'den sonra, eğer onların arzu ve heveslerine uyacak olursan, bilmiş ol ki Allah'tan sana ne bir dost bulunur, ne de bir yardımcı.*»⁸⁷ Yine Kur'ân, heva ve arzuların başıboş, kendi haline bırakılmayıp akılla kontrol altına alınmasını tavsiye etmektedir: «*Her kim (benliğini) aşırı heva ve arzulardan arındırırsa kurtuluşa ermiştir. Onu (karanlığa) gömen (onların kontrolüne giren) ise hüsrandır.*»⁸⁸ Kur'ân'ın üzerinde durduğu insanın diğer bir zaafı da ezbere, bilgisizce geçmişin peşine takılma hususudur. Kur'ân, inzali sırasında hitap ettiği toplumsal çevrede böylesi yoğun bir önyargı, psikolojik bir kuruntu olarak değerlendirebileceğimiz atalara körü körüne bağlı sosyokültürel bir yapıyla karşılaşmıştır. Kur'ân, karşısına dikilen bu kemikleşmiş toplumsal şartlanmışlığı «cahiliye zannı»⁸⁹ olarak nitelendirmektedir. Zannın kaynağı kulaktan duyma ve içinde yaşanılan toplumun çoğunluğu tarafından benimsenmiş malumatlar oluşmaktadır. Zannın güvenilmezliği herhangi bir kanıtı dayanmamış olmasından dolayıdır. Çoğunluğun kabulü, değer biçmesi anlamında zan, Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: «*Yeryüzündekilerin çoğunluğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar sadece zanna uyarlar ve sadece tahminde bulunurlar.*»⁹⁰ Kur'ân'ın akılları kendi lehine ikna edecek âyetleri karşısında, müşriklerin kurtuluşu atalarının dinine sığınmakta bulmaları,⁹¹ düşünmekten kaçınmaları, dinlememeleri⁹² ve zanna uymaları⁹³ hakikaten düşündürücüdür. İnkârcıların Kur'ân'da vurgulanan en bariz özellikleri, Allah'ın insana lütfettiği yetileri atıl hale getirerek kevnî ve sözlü âyetleri tefekkür etmekten kaçınmalarıdır. Bu özelliklerinden dolayı kurtuluşu atalarına sığınmakta bulmaktadırlar. Kur'ân, müşriklerin takip ettikleri atalar dininin bir kuruntu olduğunu: «*De ki, şu Allah'tan başka yalvardıklarınızın, taptıklarınızın ne olduklarını gördünüz mü? Onlar yeryüzünde ne yaratmışlar bana gösterin. Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer gerçekten doğru iseniz, haydin bana bundan önce bir kitap yahut ilimden bir eser getirin!*»⁹⁴ şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca Allah, müşriklerin iman etmemelerinin sebebini bilgisizliğe,⁹⁵ putlara tapmalarını da zan ve hevaya uymalarına⁹⁶ dayandırmaktadır. Müşriklerin zan ve hevalarının peşinden gitmeleri nedeniyle onların bilgi edinme aktlarının ve duygularının merkezi olan kalbin fonksiyonlarının nasıl işlevsiz hale geldiği veya getirdikleri, Kur'ân'da kalbin «mühürlenmesi»,⁹⁷ «perdelenmesi»,⁹⁸ «körelmesi»,⁹⁹ «taşlaşması», «hatta taştan daha katı» olarak tavsif edilmektedir.¹⁰⁰ İşte bu durumda olanlar, kendilerine sunulan her türlü akli ve ahlaki çağırışı reddederler.¹⁰¹ Kur'ân, böyle muannit olanları «yere dikilmiş kütüklere»¹⁰² benzeterek onları sağır, dilsiz ve kör olarak nitelendirir.¹⁰³ İnsanın iman ve ahlaki gerçekliği anlama kabiliyetini kaybetmesi yani kalbinin mühürlenmesi, perdelenmesi, körelmesi ve katlaşması Kur'ân'da bazen Allah'a izafe edilir. Fakat Kur'ân'da geçen bu tür kullanımların içinde geçtiği âyetlerin bağlamı dikkate alınarak değerlendirildiğinde, bahse konu olan ahlaki ve epistemolojik tavrın, işleyiş mekanizmasının, kanununun Allah tarafından konulduğu anlamına geldiği görülür. Böyle bir izafetin geçtiği hemen her yerde, her durumda eylemlerin sorumluluğu insanın akli ve ahlaki tutumuna, kastına yüklenir. Allah'ın hiçbir ahlaki gerekçe göstermeden keyfi olarak insanların kalplerini mühürlediğini, duygularını işlevsiz hale getirdiğini söylemek,¹⁰⁴ Kur'ân'ın açıkladığı dünya görüşü ve insan tasavvuru-

86 el-Furkan, 25/43.

87 Bk. el-Bakara 2/120,145; el-Mâide 5/48,49;el- Enâm 6/119;el-Mü'minûn 23/71; er-Rûm 30/29;Muhammed 47/16.

88 eş-Şems 91/9-10.

89 Zan: Güvenilmeyen, delil ve kanıttan yoksun temelsiz bilgi demektir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l- arab*, 13/272; İsfehânî, *Müfredât*, 539; el-Âl-i İmran 3/ 154; el- Fetih 48/ 26 vb.

90 el-Enâm 6/116.

91 Bk. el-Mâide 5/104; Lokmân 31/21; ez-Zuhrûf 43/23; el- Câsiye 45/ 25.

92 el- Bakara 2/ 170-171.

93 en- Necm 53/27-28.

94 el-Ahkaf, 46/4.

95 en- Necm 53 / 27-28

96 en- Necm 53 /23

97 el-Bakara 2/7; el-Câsiye 45/23; el-Enâm 6/46;en-Nahl 16/108;en-Nisâ 4/155,156;et-Tevbe 9/87,93.

98 el-Enâm 6/25;el-Fussilet 41/5; es-Saf 61/5.

99 el-Hac 22/46.

100 Bk. el-Bakara2/74; el-Enâm6/43; el-Hadîd 57/16.

101 İlhami Güler, İman Ahlak İlişkisi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2014), 62.

102 el-Münâfikun 63/4.

103 Bk. el-Bakara 2/18, 171; el-Arâf 7/179; en-Neml 27/80.

104 Güler, İman Ahlak İlişkisi, 62,63.

ruyla uzlaştırmaya imkân yoktur. Yani Allah'ın insana kitap¹⁰⁵ ve peygamber göndermesini,¹⁰⁶ teklifte bulunmasını,¹⁰⁷ sorumlu tutmasını,¹⁰⁸ emretmesini,¹⁰⁹ yasaklamasını¹¹⁰ ve sözleşme yapmasını¹¹¹ reddetmek manasına gelir. Örnek olarak verdiğimiz âyetlerden de anlaşılacağı üzere, müşriklerin tasavvurları ve imanın mahiyetine ilişkin kabullerinin kendi heva ve kuruntularından ibaret olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an, insanların iman ettikleri, ibadet yaptıkları, dua ve niyazda buldukları ma'budu tanımlarını, hakkında bilgi sahibi olmalarını talep etmektedir. Yani imana konu olan şeyler hakkındaki söylem ve kabullerin bilgiye dayanması, makul olması gerektiği hususunu ısrarla vurgulamaktadır. Kur'an, atadan, babadan görme imanı, sahih bilgiler olmadan, kulaktan duyma ve geçmişten miras kalan soyut imanî kabulleri makbul görmez, onaylamaz. Bu düşünceden hareketle kelam âlimleri taklidi imanın olabirliği meselesini ve sıhhatini tartışmışlardır.¹¹² Tekraren vurgulamak açısından, Kur'an-ın ön gördüğü, arzu ettiği idealize ettiği iman, tahkiki imandır. Yani Kur'an'da söz konusu edilen imanın, bilgiye, düşünceye, duyguya dayanan bir yönünün olduğu gibi bunları da aşan hakikatin içselleştirilmesini sağlayan, insan hayatına nüfuz eden, onu dönüştüren, yönlendiren işlevsel bir tarafının da olduğu vurgulu bir dille ifade edilmektedir. İman-bilgi kavramlarının ilişkisel bağlamından hareketle akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba bilgi iman mıdır ya da iman bilgi midir?

2. İman Bilgi midir Bilgi İman mıdır?

Kur'an'da anlatılan İmanın, bilgiye dayalı bir tasdik olup bilmeye ve kavramayla ilgili (kognitif) bir muhtevaya sahip olduğu, yani imanın bilgi ve fikirle ilgili bir yanın olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³ Buradaki bilginin nasıl bilgi olduğunun ve ne gibi özellikler taşıdığına vuzuha kavuşturulması gerekir. Genel olarak ifade edecek olursak, iman ile bilgi arasında nasıl bir bağlantı veya ilişkinin bulunduğu açıkça ortaya konulması gerekir.¹¹⁴ Dilde iman, mutlak tasdik iken, dinde özel muhtevalı önermelerin tasdik edilmesidir. Aslında iman kavramı ya da inanma mutlak manada kullanıldığında da özel anlamda kullanımına benzerlik arz eder. Şöyle ki; kendisine güvendiğimiz bir kişinin verdiği habere katıldığımızı ifade etmek için "Sana inanıyorum" deriz. "Sana inanıyorum" ile kastettiğimiz, o kişinin verdiği habere güvendiğimizi bildirmektir. Bir objeyi duyularımızla algıladığımızda kullandığımız terim ise bilmektir. Söz gelişi, yerin çekim kuvveti olduğunu duyularımızın verilerinden oluşan tecrübeyle kesin olarak bilmekteyiz. "Yerin çekim kuvveti olduğunu biliyorum" ile "Yerin çekim kuvveti olduğuna inanıyorum" cümleleri birbirinden anlam itibarıyla farklılık arz eder. İkinci cümleden, onu söyleyen kişinin ifade ettiği konu hakkında tecrübe gibi kesin bir bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı olacak ki Gazzâlî, "tasdik" in sadece habere, bilakis haber veren şeye yöneldiğini, dini hakikatin ise resulün haber verdiği şeyin varlığını itiraf etmek olduğunu belirtir.¹¹⁵ Kelam ilminde tasdik in hükümden bir şey içermesi buradaki tasdik edilen önermelerin normatif yanının olmasıdır. Yani Allah'ın varlığı, birliği, filan kişinin peygamber olduğu, ya da Allah'ın insanlardan şöyle yapmalarını istemesi, emretmesi, şunlardan kaçınılmasını talep etmesi, kapının açık olduğu türünden önermeler değildir. Bundan dolayı Gazzâlî tasdik in dini anlamda kullanırken "teslim" kavramıyla açıklar.¹¹⁶ Teftâzânî de dini manada tasdik'in, inad, inkâr ve büyüklenmeyi terk ederek ihtiyar ve kesb ile idrak ve izan ile kabul etmek olduğunu belirterek, imanın bilgi değil iradi tasdik, izan ve idrak ile tasdik, tekebbür ve istiğnayı yenerek tasdik olduğunu teyit etmek için Bakara 144., 146. ve Neml sûresi 14. âyetleri delil getirmektedir.¹¹⁷ Bu sözü edilen âyetlerde işaret edildiği gibi bazen imanla ilgili olarak bilgi olduğu halde inanmanın, tasdik'in gerçekleşmediğini görüyoruz. Bilgiyi: "Bir şeyin suretinin zihinde hâsıl olması." olarak aldığımızda, inanılan şeylerinde aslında bir bilgi objesi olduğunu görmekteyiz. Fakat bilginin değeri, bir başka deyişle nesnelliği, bilgi kaynaklarının verileriyle doğru orantılıdır. Bilgide en üst seviyeyi aklın ve duyuların oluşturduğu bilgi çeşidi oluşturur. Yukarıda zikrettiğimiz yer çekimi kanunu bu türdendir. Kelamcılar

105 Bk. el-Ahkâf 46/12; el-İsrâ 17/55; el-Mâide 5/46; el-Nisâ 4/105.

106 Bk. el-Enâm 6/124; el-Nisâ 4/164.

107 Bk. el-Bakara 2/286; el-Arâf 7/42; en-Nisâ 4/84; el-Ahzâb 33/72.

108 Bk. el-Bakara 2/29,30; el-Haşr 59/21; Hûd 11/7; el-İnsan 76/2-3.

109 el-Bakara 2/169; el-Mâide 5/88; el-Enâm 6/152; en-Nahl 16/91.

110 Bk. en-Nisâ 4/29; el-Mâide 5/21; el-İsrâ 17/32; ez-Zümer 39/60; el-Hucurât 49/12.

111 Bk. el-Araf, 7/172-173.

112 Bk. Mâtürîdî *Kitâbü'l-Tevhîd*, 3; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 5/218.

113 Aydın, *İçe Kritik bakış*, 131.

114 Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, 99.

115 Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Faysalü'l-tefrika beyne'l-İslâm ve 'z-zendeka* (Kahire: 1989), 5.

116 Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd*, 5/185.

117 Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd* 5/187-189; Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, 44.

bilgi kaynaklarından bahsederken sezgiden de söz etmişlerdir.¹¹⁸ Fakat sezgi ile duyular arasında öznellik açısından yakın bir irtibat bulunmaktadır. Sezgi ile duyuların verilerinde nesnellikten ziyade öznellik vardır. Söz konusu veriler akli ve duyusal verilerle desteklendikçe kuvvetlenecek, nesnellığe daha yaklaşacaktır.¹¹⁹ İmanda esas unsurun duygu olmasına rağmen o'nun bilgisel (kognitif) bir yanının olduğunu daha önce ifade etmiştik. İmanın duygusal yönü Kur'an'da kalp fiilleri ile ifade edilmektedir. Bu itibarla iman ya da inanmada öznellik hâkimdir. Bu yüzden ki, en önemli iman konusu Allah'a inanmada insanlar farklı görüşlere sahiptirler. Bu iman konuları yukarıda işaret ettiğimiz gibi akli ve hissi verilerle desteklendikçe kuvvetlenecek nesnellığe yaklaşacaktır. Bu bağlamda Kur'an, imanın oluşmasında akla, bilgiye ve duygulara büyük bir önem atfetmektedir. Şöyle ki Kur'an, insanı enfüsî ve afakî deliller üzerinde düşünmeye, gözlem yapmaya, akıl yürütmeye, bilgisel aktarımı işletmeye sık sık atıfta bulunarak imanı, akli ve bilgisel bir temele oturtmaya, güçlendirmeye çalışır.¹²⁰ Yani iman etmede, iman edilecek konularda ve gereklerini yerine getirmede fonksiyonel akla göndermede bulunarak, imanî hususlarda makul olmayı önermektedir. Mahiyeti gereği öznel olan iman böylece daha nesnel bir hale dönüşmüş olur. Dolayısıyla Kur'an'ın bu üslubu, bilgi ile iman arasında çok sıkı bir bağlamın bulunduğunu ve imanın bilgiyle anlaşılabilir bir temelinin olduğunu ortaya koymaktadır. Zira iman ve bilgi, ilk dönemlerden itibaren birbiriyle ilişkilendirilen iki önemli anahtar kavram olmuştur. Nitekim bilgiye ilişkin yapılan ilk tanımlarda özellikle Mu'tezile ekolüne mensubiyeti olan kelimciler, bilgiyi: "Bir şeye olduğu gibi itikat etmek."; "Kalben mutmain olarak bir şeye olduğu gibi itikat etmek"¹²¹; "Kalbin, iç duyuların duyumu sebebiyle harekete geçmesidir"¹²² biçiminde tanımlamışlardır. Yine Sünnî kelimcilerden Cürcânî (öl. 816/1413)'de bilgiyi "Gerçeğe uygun kesin itikat"¹²³ olarak tanımlamıştır. Zikredilen bilgi tariflerinde, kelimciler bilgiyi tanımlarken, bilgi, marifet, kalp, vicdan, itikat, iman kavramları arasında bağlantı kurdukları görülmektedir. Böylece kelimciler imanın bilgisel bir temelinin olduğu hususuna da dikkat çekmişlerdir. Zira ontolojik ve epistemolojik anlamda her iki kavramında temelini inanç oluşturmaktadır. Ancak objesi gereği, bilgide insan tasdik zorlanır, imanda ise işin içerisine irade girmektedir. İşte bu noktada imanla bilgi birbirini nefyetmeden birbirinden ayrılmaktadır.¹²⁴ Bu bağlamda Mâtürîdî'ye göre bilgi, her ne kadar mecazen iman olarak adlandırılmış olsa da gerçekte iman bilgi değildir. Fakat bilgi tasdik sevk eden bir nedendir. Her ne kadar, her bilgi tasdiki ve her bilgisizlikte inkârı gerektirmemekle birlikte, genellikle bilgi tasdik etmeye, bilgisizlik ise yalanlamaya, inkâra götüren en önemli bir faktördür.¹²⁵ O halde imana bilgi isminin verilmesi, sebep yönündendir, yoksa mahiyet yönünden değildir. Başka bir deyişle bilgi tasdik sebep olduğu için imana bilgi denilmiştir. Yoksa imanın mahiyeti bilgi olduğu için değil.¹²⁶ İmam Mâtürîdî'ye göre imanın bilgi diye adlandırılmasının nedeni, o anda bilginin tasdik sevk etmiş olması sebebiyledir. Bu da tıpkı şunun gibi, İmanın "Allah'ın hibesi"; "Allah'ın rahmeti" olarak vasıflandırılmasına benzetmektedir.¹²⁷ Tabiatıyla iman ne hibedir ne nimettir ne rahmettir ve ne de bilgidir. Fakat iman bilgiyle temellendirilen, bilgiye dayanan bir tasdiktir. Dolayısıyla metafizik, ontolojik, etik ve olgusal olana ait her çeşit bilgisel verinin, dini karakterde, nitelikte olan başka, farklı fikir ve kanaatlere tesir ettiği, onları güçlendirdiği ya da zayıflatmaya yol açtığı inkâr edilemez. Yukarıda ifade edilen görüşleri batı dünyasındaki ihtida olayları da destekler mahiyette olduğunu müşahade etmekteyiz. Örneğin: Rene Guenon (öl. 1951), Martin Lings (öl. 2005), Roger Garaudy (öl. 2012), Cat Stevens gibi birçok düşünürün, araştırmacının, sanatçının, din olarak İslam'ı seçmesi bu yolla olsa gerektir. Bilgiyle imanın birbirleriyle ilişkisel bağlamı konusunda akla gelen bir başka soru da: "Bu iki kavramdan birine öncelik vermek gerekir mi? Gerekmez mi?" konusudur. Şimdide bu konuyu değerlendirmeye çalışacağız.

118 Gazzâlî, Kiyâlhisari, Razî, Amidî ve Abdulkâhir el-bağdâdî gibi kelimciler nazar ve istidlâl olmaksızın ilhamla "yakimî ve kat'î" bilginin elde edilebileceğini kabul ederler. Bk. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullah et-Teftâzânî, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid), haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 103; Ethem Ruhi Fırlı "Abdulkâhir el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/245.

119 Öznellik nesnellik konusunda geniş bilgi için bk. Alpaslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 122.

120 Bk. el-Fussilet 41/53; el-Bakara 2/171, 260; el-Enfâl 8/22, 42; el-Enâm 6/97; el-Arâf 7/32; en-Nisâ 4/82; Yûnus, 10/100; Yûsuf 12/108; Hüdâ 11/18; er-Ra'd 36/1-3; el-İsrâ 17/36; el-Ankebût 29/43; er-Rûm 30/9 vb.

121 Ebü'l-Hasen, Kâdî, Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988), 46; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/9; Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd*, 1/192-193; Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, çev. Adnan Bülent Baloğlu vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 33.

122 Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/12.

123 Cürcânî, *Kitâbü'l-Ta'rîfât*, 67; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 32; Farklı tanımlar için bk. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/164-170.

124 Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, 100.

125 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 380.

126 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 381.

127 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 350, 380.

2.1. Bilgi ve İman Kavramları Arasında Öncelik Hangisine Verilmelidir

Günlük yaşam ve pratik kullanımda, farklı toplumsal yapılarda bu iki kavramdan birinin diğerinin önüne geçtiğini görürüz. Şöyle ki Müslüman bir toplumda doğan, büyüyen bir kişi tabiatıyla kendisi de Müslüman olacak veya muhtemelen din olarak İslam'ı benimseyecektir. Onun Müslümanlığı terk etmesi ancak sonradan kendi seçim ve arzusuyla gerçekleşecektir. Buna mukabil gayr-i Müslim bir toplumda doğan, yaşayan bir kişinin de kendi anne-babasının, içinde yaşadığı toplumun dini ile dinlenmesi, atalarının yolundan gitmesi her zaman görülen bir durumdur. Ancak farklı toplum ve dinsel yapılarda yaşayan kişi veya kişilerin araştırarak kendi içinde yaşadığı toplumun dinini terk edip Müslüman olması da söz konusudur. İstisnai ve çok az olsa da Müslüman bir toplumda yaşayan kişilerin farklı nedenlerden ötürü değişik dinsel düşüncelere yöneldiğini de görmekteyiz. Burada söz konusu ettiğimiz birinci durumda kendi toplumlarında yaşayan bireylerin din seçiminde, imanı bilginin önüne geçirdiği görülmektedir. İkinci durumda ise bilginin imanının önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Birinci tip din anlayışında, seçiminde iman, bilgi ile desteklenmediğinden taklidi iman düzeyinde kalmaktadır. Yani atadan, babadan görme bir iman anlayışı söz konusu olacaktır. Bu tür iman anlayışının Kur'an'î olmadığını çalışmamızda göstermeye çalıştık. Çünkü bu tür imanda yalan yanlış şeylere inanmak da söz konusudur. Nitekim Kur'an, müşriklerin fayda ya da zarar vermeyeceğini bildikleri halde, sırf atalarından gördükleri için putlara taptıklarını belirterek, onları ısrarla düşünmeye davet etmektedir.¹²⁸ Çünkü bilgisiz iman, müşrikler örneğinde olduğu gibi insanı saçma sapan şeyleri kabul etme durumuna sokacaktır. Bilgisel temelden yoksun bir iman olabildiğince öznel olacak, insan içinde yaşadığı toplumda hazır bulduğu o imandan ayrılma korkusuyla akletmekten, bilgidен ve bilgisel aktlarını kullanmaktan imtina edecektir. Tam da bu sebeptendir ki müşriklerin iman anlayışlarını destekler mahiyette, bir Hristiyan azizi: "Kimse kendi kendini aldatmasın. Eğer bir kimse aranızda bu dünyada kendisini hikmetli sayarsa, hikmetli olmak için akılsız olsun. Çünkü bu dünyanın hikmeti Allah'ın yanında akılsızlıktır"¹²⁹ demektedir. Bir Hristiyan veya bir rahibin böyle düşünmesi gayet doğaldır. Çünkü onlara göre iman, akıl dışı, mantık dışı, ilim dışı saçma sapan, anlamsız boş şeylerdir. "İnanıyorum çünkü saçmadır" veya "İnanca yer bulmak için bilgiyi, akılı inkâr ettim." anlayışına Hristiyanlığın dini geleneği, kültürü aşınadır. Dolayısıyla onlara göre imanın başladığı yerde ilim biter, ilmin başladığı yerde iman biter.¹³⁰ Hâlbuki Kur'an, Bu anlayışın tam aksini savunur ve bu konuda müminlere şöyle hitap eder: "*Onlar ki, sözü dinlerler, sonra da O'nun en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerine hidayet verdiği kimselerdir. İşte temiz akıllılar da olanlardır.*"¹³¹ Bu âyeti nazarı dikkate aldığımızda, âyet müminlere önce dinlemeyi, bilmeyi, sonra inanmayı öğütlediği anlaşılmaktadır. Çünkü mahiyeti gereği ilim objektif, iman ise sübjektiftir. Eğer iman öne alınırsa, dinsel hurafe ve yanlışlar ilim sahasının dışına çıkarılmış olur ki söz konusu olan yanlışları düzeltme şansı da ortadan kalkmış olur. İşte Kur'an, bu yanlış anlayış ve davranışların önünü almak, önüne geçmek için ilmi ve objektifliği imanının önüne almıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın erken sayılabilecek bir dönemde insanlığı, insanlar arasında ortak olan aklın ilkelerine ve ilim verilerine uymaya çağırması, bunlara vurgu yapması dikkate değer bir husus olsa gerekir.¹³² Bu ilkelerden hareket eden Kur'an, imanının mantık açısından yanlış ve saçma sapan olabilecek durumundan daha ileri giderek,¹³³ imanının yalan olabileceğini ortaya atar ve imanı yalan olmaktan kurtarmak için sınamanın gereğine işaret etmektedir.¹³⁴ Çünkü imanının mahiyeti sübjektif ve bir iç yargıdır. Onu Allah'tan başka kimse bilemez. Yani imanı test edecek elimizde bir ölçüt yoktur. İnsanların birbirlerini yalan imanla aldatabileceğini hesaba katan Kur'an, dille ifade edilen, sözlü bir onaydan ibaret olan imana güvenmez.¹³⁵ Zira bir insan mümin olmadığı halde inandığını söyleyebilir. İmanının, Kur'an tarafından bilgiye dayalı kurulmasının şart koşulması insanı ilme, akla, mantığa aykırı olan bir önermeyi, makul olmayan bir şeyi onaylamaktan uzak tutmaktır. Yine Kur'an'ın, imanı ilim ve akıl üzerine inşa etmesinin ikinci amacı ise kendisinden önceki dinsel anlayışların yanlış ve saçma inançlarını düzeltmeğe yönelik olmasıdır.¹³⁶ Fakat Hristiyan geleneği, Kur'an'ın ortaya koyduğu bu prensiplerden kaçınmak, kurtulmak için olsa gerek, imanlarını akıl, ilim ve mantık sahasının dışına çıkararak, imanlarının tartışılmasına mâni olduğu gibi akidelerindeki yanlışları düzeltme imkânını da imkânsız hale getirmiştir. Hâlbuki Kur'an, her şeyin tartışılabilirliğini ilan etmiş ve hatta ortaya koyduğu

128 Bk. el-Bakara 2/170, 171; el-Âl-i İmrân 3/154; el-Mâide 5/104; Lokmân 31/21; ez-Zuhrûf 43/23.

129 Jean Chevalier, "Din Fenomeni", çev. Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Ankara 1986), 92.

130 Bk. Aydın, *Din Felsefesi*, 16,67; Hüseyin Atay, *Kuran'a Göre Araştırmalar V* (Ankara: Semih Ofset 1995),72-73.

131 ez-Zümer 39/18.

132 Bk. Hüseyin Atay, *Kuran'a Göre Araştırmalar IV* (Ankara: Semih Ofset,1995), 99.

133 Bk. el-Bakara 2/170; el-Âl-i İmrân 3/154; el-Mâide 5/116; Yûnus 10/18; en-Nahl 16/73; Meryem 19/42; el-Enbiyâ 21/66-67; el-Hac 22/12; es-Sebe 34/43; ez-Zümer 39/3; el-Necm 53/27-28.

134 Bk. el-Bakara 2/204-205; el-Âl-i İmrân 3/167; en-Nisâ 4/61,62,142; el-Enfâl 8/49; et-Tevbe 9/77,94-97; el-Ankebût 29/2,10; Muhammed 47/30-31.

135 Bk. el-Bakara 2/8; et-Tevbe 9/100,107; el-Hucurât 49/14; el-Mâide 5/41.

136 Atay, *Kuran'a Göre Araştırmalar V*,72.

en temel ilke olan Allah'ın vahdaniyetini bile tartışmaya açmaktan çekinmemiştir.¹³⁷ Kur'ân, bunlarla yetinmeyip aynı zamanda imanı yermiş, kötölemiş¹³⁸ ve yalan saymış¹³⁹ olduğundan dolayı düzeltilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.¹⁴⁰ Böylece Kur'ân, ilim, akıl ve iman konusundaki tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur. İlk üç asır Müslümanlar böyle bildiler ve böyle inandılar. Sonraki dönemdeki Müslümanlar ise Hristiyanlar gibi önce inandılar sonra ilim yapmaya çalıştılar. İlk Müslümanlar ilmi öne aldıkları ve imanı ona tabi kıldıkları için ilim yaptılar; sonrakiler ise ilmi imandan sonraya aldılar ve ilmi imana feda ettiler hem ilmi hem de imanı kaybettiler.¹⁴¹ Bu hususta başka bir bilim insanının tespiti de şöyledir: “Müslüman zihin cehaletten kaynaklanan önyargılar ile kuşatılmıştır. Özellikle “mihne”den sonra bilgi sahibi olmadan iman sahibi olmanın yüceltilmesi, Müslüman aklı işlevsiz bırakmıştır. Hâlbuki ilmi öncelemek Kur'ân'ın önerisidir”.¹⁴² Kur'ân'nın bu önerisi dikkate alınmazsa, yani bilgi imandan önce ve onun temeli olmazsa, iman sağlam ve doğru bir iman olmaz. Bunun için imanın ilme dayanması şarttır. Kur'ân iman ilme dayandırdığı içindir ki bu imanla herkese hitap etmektedir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayıdır ki işe Kur'ân'dan başlamak gerekmektedir. Mademki İslam'ın temeli Kur'ân'dır, o'nu tekrar ele alıp okumak, anlamak ve o'na göre akidemizi yeniden inşa etmek en isabetli yol olsa gerektir.¹⁴³ Dolayısıyla Kur'ân ne imanı bilgiye ne de bilgiyi imana feda etmez. Bilgi ve imanı birbirinden soyutlamaz. Bilgi ve imanı birbirinin alternatifi olarak da görmez. Fakat Kur'ân, ilmi ve objektifliği öne alarak, insan aklı, mantalitesi üzerinden yürüyerek insana ait konuları temellendirir. Bu mantıktan hareketle bir şey önce bilinecek sonra inanılacaktır. Yani bir şey bilinmeden doğruluğu onaylanamaz. Zaten ilk emri “oku”¹⁴⁴ olan, “Hiç bilenlere bilmeyenler bir olur mu?”¹⁴⁵ diyen, “Bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme!”¹⁴⁶ uyarısında bulunan bir kitabın bilgiyi öne alması daha makul olsa gerektir. Her halde böyle bir kitabın bilgisel temelden yoksun bir imanı savunmuş olma ihtimali düşünülemez. Ya da bilgiyi değersizleştirip, bilgisiz bir imanın yüceltilmesini tasvip ettiği söylenemez. Zira bilgisel bir zemine oturmayan bir imanın sağlıklı olma ihtimali yoktur veya tesadüfe bağlıdır. Dolayısıyla iman, rastlantıya, tesadüfe bırakılacak kadar da önemsiz, değersiz değildir.

137 Bk. el-Enbiyâ 21/22; el-İsrâ 17/42.

138 Deki “Eğer mümin kimseler iseniz imanınız size ne kötü şey emrediyor. “el- Bakara 2/93.

139 Bk. el-Âl-i İmrân 3/78-79; en-Nisâ 4/46,153; el-Mâide 5/17,18,116; Yûnus 10/69; et-Tevbe 9/30,31,34; el-Mücâdele 58/14,18,53.

140 Bk. el-Bakara 2/111, 116, 135, 140; el-Âl-i İmrân 3/67,7,80; en-Nisa 4/51,60,63; el-Mâide 5/69,72,73.

141 Atay, *Kuran'a Göre Araştırmalar V*,73.

142 Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültüründe Kur'an'a Yabancılaşma süreci* (Ankara: OTTO Yayını 2017),10

143 Atay, *Kuran'a Göre Araştırmalar V*,74.

144 el-Alak 96/1.

145 ez-Zümer 39/9.

146 el-İsrâ 17/36.

Sonuç

Bilgi ve iman konusunu ele alırken, mahiyetleri itibariyle birbirinden farklı olan fakat aralarında canlı ve girift ilişkiler ağı bulunan, insanı psikolojik ve fizyolojik yönlerden farklı boyut ve şekilde etkileyen iki önemli kavramı değerlendirdiğimiz farkında olmalıyız. Zira bilgi ve iman kavramları arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde kurulması, her şeyden önce bu iki insani olgunun doğru anlaşılmasına bağlıdır. Bilgi ve iman insanı insan yapan, diğer varlıklardan ayıran en önemli değer ölçütlerindedir. Bu öneminden dolayıdır ki ilk sahabe döneminden itibaren birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Bazen biri diğerinin yerine kullanılmıştır. Hatta bazı kelamcılar imanı bilgi olarak tanımlamışlardır. Bu manada Kelâm ilminde imanın tasdike bağlı oluşu, o'nun bilgi ile olan münasebetini açıkça ortaya koymaktadır. Tasdikin sahih olması için elimizde kesin delillerin bulunması gerekir. Bu da bize İslam düşüncesinde imanın bir bilgi meselesi olduğunu göstermektedir. Kur'ân'a göre, her ne kadar ontolojik anlamda bilgi iman olmasa da imanın özünü oluşturmaya da veyahut iman için mutlak yeter sebep olmasa da imanın gerçekleşmesinde, kuvvetlenmesinde (yakın) etkin olan en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bilgisizlik ve cehaletin ise küfrün, inkarın ve yalanlamanın nedenlerinden biri olduğu ve inkâr etmeyi kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda bilgi imanı destekleyen, besleyen önemli bir görev icra eden en temel unsurlardan birisidir. İnsana kalemle yazmayı, isimleri ve kelimeleri öğreten Allah, insanın kendisine bağlılığının bilgi temelinde gerçekleşmesini arzu etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân, bu konuda her çeşit bilgisel engelin aşıldığı bir teslimiyete zorlamaktan daha ziyade hakikate dayanarak aklı "ikna" etme metodunu benimser. Yani iman, insanın aklına sunulan bir şeydir. Aynı zamanda bir bilgi konusudur. Bu bağlamda İslam'ın inanç ilkeleri olarak belirlediği her şey, bilgiye dayalı aklî süreçlerden geçmekte ve ondan sonra akîde olarak kabul edilmektedir. Bilgisel temelden yoksun bir bağlılığı Kur'an, zayıf ve güvensiz örümcek evine benzetmektedir. Buradan hareketle imanı, salt duygusal bir bağlılık olarak görmek, iman etmenin irrasyonel bir bağlanma hali olduğu iddiasında bulunan Hristiyanlığın ve pozitivizmin tuzağına düşmek olsa gerektir. Kur'ân, iman ile bilgi arasında kopmaz bir bağ kurarak, iman etmeyi akla, beyyineye, hüccete, basirete, bilgiye, marifete, irade ve muhabbete dayandırarak bunun makul bir faaliyet olduğunu açıklar. Zira Kur'ân'a göre sorun iman etmek değil, doğruya doğru şekilde iman etmektir. Doğru bir imana ise ancak ilimle ulaşılabilir.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alpaslan. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültüründe Kur'an'a Yabancılaşma süreci*. Ankara: OTTO Yayını, 2017.
- Atay, Hüseyin. *Kur'ana Göre Araştırmalar V*. Ankara: Semih ofset,1995.
- Atay, Hüseyin. "Müslümanlarda Şüphecilik". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Ankara 1986),1-22.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları,1999.
- Aydın, Mehmet. *İçerik Kritik Bakış*. İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2000.
- Aydın, Mehmet S. *İslam'ın Evrenselliği*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullâh b.Ömer b. Muhammed. *Envârü't- tenzil ve esrârü't- te'vil*. 6 cilt. *Mecmûu't-Tefâsir* ile Birlikte Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları (ofset),1984.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*.8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları,ts.
- Chevalier, Jean. "Din Fenomeni". çev. Mehmet Aydın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Ankara 1986),79-125.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b.Muhammed. *Kitâbü't- Ta'rîfât*. Tahran:1308.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. Şerhu'l- *Mevâkıf*. çev. Ömer Türker.3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cüveynî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *Kitâbü'l-İrşâd*. çev. Adnan Bülent Baloğlu vd.. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2012.
- Ebû Hânîfe, Numân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. Alim ve'l- Müteallim, İmam'ı Azam'in Beş Eseri içinde orijinal Arapça metin, haz. ve çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Hâzin, Ali b.Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübübü't- te'vil fi meani't-tenzil*.6.Cilt. *Mecmûu't-Tefâsir* ile Birlikte Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. *Faysalü't- tefrika beyne'l-İslam ve 'z- Zendeka*. Kahire:1989.
- Güler, İlhamî. *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları,1999.
- Güler, İlhamî. İman Ahlak İlişkisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdulkâhir el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 245-247.İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b.Ya' kub. *Besâi'ru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l- kitâbi'l- Azîz*.6 Cilt. Beyrut: ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ . *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*.4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1983.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l- arab*. 15.Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İsfehânî, er-Ragîb. *Müfredâtü el-Fazi'l- Kur'ân*. thk. Saffan Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dâru Şamiyye,1997.
- İsferâyînî, Ebu'l Muzaffer İmâdüddîn. *et-Tefsîra fi'd-dîn*, thk. Ebu'l-Kemal Yusuf el-Hûti. Beyrut:1983.
- Kâdî, Abdülcebbar, Şerhu *usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman.2 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/ 1988.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu't-tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İstanbul: ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l- Kur'ân*. 19. Cilt.İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mustafa, İbrahim vd.. *Mu'cemü'l-Vasît*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları,1989.
- Nesefî, Ebu'l- Muin. *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd- din*.2.Cilt. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *Medârikü't-tenzil ve hakaiku't- te'vil*.6.Cilt. *Mecmûu't-Tefâsir* ile Birlikte Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları,1984.
- Özcan, Hanîfî. *Epistemolojik Açından İman*. İstanbul: İFAV., Yay., 2016.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ı Anlamaya Doğru*. İstanbul:1995.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr, Muhammed b. Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-Gâyb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir,1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin b. Musa b.el-Ezdi. *Tefsîru's-sülemî*. thk. Seyyid İmran. 2 Cilt. Beyrut:2001.
- Teftâzânî, Ömer b. Abdullah Sa'duddin. Şerhu'l-makâsîd. thk. Abdurrahman Umeyr.5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb,1998.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b.Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullah. Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid). haz. Süleyman Ulu- dağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Yeşilyurt, Temel. "Bilgi Kuramı". *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. 294-302. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım,2013.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l- keşşâf*.1Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.

EXTENDED ABSTRACT

Knowledge and faith are among the most important concepts that enable people to be human. The establishment of a healthy relationship between faith and knowledge depends, first of all, on the correct understanding of these two human facts. The fact that faith is dependent on confirmation in Akaid science shows that it is related to knowledge. In order for the attestation to be valid, we must have solid and conclusive evidence. Because having knowledge and basically believing by running mental processes are the most basic qualities of human beings. Because faith emerges at the end of a knowledge-based reasoning process beyond a psychological commitment. In this context, the Qur'an asks people questions to comprehend, understand and know what is going on around them. He also asks people to give reasonable answers to these questions, and asks them to act on the existence of obedience, thought and reasoning. It calls people to think about all kinds of evidences and verses that they have witnessed in their inner and outer world and to make their decision about believing accordingly.

Therefore, the Qur'an bases belief on an evidence, proof, foresight, ingenuity, reason, will and love, and explains that this action is a reasonable activity. In this regard, the Qur'an addresses humanity as follows: "...let the deceased die with clear evidence, and let the living live with a clear evidence..."; "Only those with knowledge can reason"; "Do not pursue what you have no certain knowledge about. Ear, eye and heart are all responsible for it".

With this attitude, the Qur'an rejects all kinds of dogmatic approaches, acceptance and submission to faith by developing a method of argument based on evidence, by emphasizing the act of thinking, knowledge and reason. Because we all know that many verses on this subject end in a way that you can "think" or "understand". In fact, the Qur'an condemns those who do not use their ability to contemplate, meditate, think the good deeds, those who do not think even though they have a heart, those who cannot see even though they have eyes, and those who cannot hear even though they have ears. The past of such people blindly declares that they are imitating their ancestors. That is why they do not use their minds, lose their ability to understand and reason, and engage in an irrational attitude with a psychological bigotry. While the Qur'an calls these people who are psychologically bigoted to know Allah and to know Him, the existence of Allah, his actions, his actions, without neglecting any of the acts of feeling and thinking, which are the means of obtaining knowledge, and without placing them under the control of the society they live in. It invites you to reflect on their attributes, to act in accordance with their nature, to act correctly, and to a conscious surrender. In other words, the Qur'an likens a devotion without a knowledge base to a weak and insecure spider web. Therefore, when we look at the subject of knowledge-belief from the perspective of the Qur'an, it is seen that knowledge has a great functional function in the construction of real faith. Although, according to the Qur'an, knowledge is not faith, does not constitute the essence of faith, or is not an absolute sufficient reason for faith, it is one of the most effective and important factors in the realization of faith. It is seen that ignorance is one of the causes of blasphemy, or at least facilitates denial. In this sense, knowledge is an important element that nourishes and supports faith. It is not possible for us to believe in something that we do not already know about. The authenticity of faith without knowledge depends on coincidence. Faith, on the other hand, cannot be left to chance or is not so trivial as to be left to chance.

As a result, the first commandment is "read", "Only scholars fear Allah."; "Are those who know and those who do not know one?"; "Only the wise take counsel." Does a book that warns devalue knowledge? Does it defend a faith without an informational basis? Or is it conceivable that he prefers one of knowledge and faith and excludes the other? Is it possible to devalue knowledge and glorify ignorant faith, to reconcile the spirit of the Qur'an with the idealized understanding of faith? Based on these and similar questions, we will try to examine the relationship between knowledge and faith by centering the Qur'an. In fact, the issue of knowledge-belief is among the most ancient subjects of Philosophy and Theology, and its contents are very broad. However, since we evaluated the issue in terms of the Qur'an, we limited it to the Qur'an. However, while studying the subject, we paid maximum attention to apply to classical Qur'an commentaries, Kalam books, contemporary and current studies related to our subject.